

NAGY IMRE, 1956 ÉS AZ UTÓKOR – KEREKASZTAL-VITA

Az ülésszak után, az esti órákban a rendezők, a Magyar Történelmi Társulat és a Politikatörténeti Intézet meghívására a korszak kutatói, a forradalom egykori résztvevői szabad vita keretében fejtették ki nézeteiket a múltról és a máról.

A távol lévő Vásárhelyi Miklós helyett *Litván György* tartott bevezető előadást Nagy Imre hagyatékáról. Mint mondotta: "Nagy Imre kulcsfigurája maradt és a jövőben is marad a forradalomnak, azoknak az eszméknek, társadalmi és politikai ütközéseknek, amelyek 1956-tal kapcsolatosak. Hiszen a szemünk láttára történik szerepének egyelőre még nem nyílt kétségbevonása, de mindenesetre kibővítése, elhallgatása. Az ünnepségek során, még a hivatalos ünnepségeket is beleértve, az ő neve jóformán el sem hangzott, s ugyancsak nem lehet függetleníteni személyétől azokat a támadásokat, amelyek szűkebb politikai környezetét, az úgynevezett Nagy Imre-csoport többi tagját érték és végképp nem függetleníthető Nagy Imre személyétől és eszméjétől az az elmúlt napokban az utcán megnyilvánuló törekvés, amely 1956 októberét 1944 októberével igyekezett összhangba hozni...

Nagy Imre neve teljesen összeforrt a világban 1956 ügyével, az '56-os heroikus népfelkeléssel és ha volt is egykor kísérlet szerepének csökkentésére, halálra ítéltetése, kivégzése és ahogyan a halálos ítéletet fogadta és a bitófa alá ment, végképp megpecsételte összetartozását '56-tal és a felkelt néppel. Különös, hogy ez az összeforrás egy szakadással indult október 23-án, itt a Kossuth téren, ahol Nagy Imre nála szokatlan mértékben nem érezte meg a néphangulatot, ahol hibát hibára halmozott, leelvtársozta a felvonulókat, az itt tömörülő tömeget, amikor azután ők ezt kikérték maguknak, akkor lediákozta, kedves fiatal barátainak nevezte őket, amire, emlékszünk, az volt a válasz, hogy itt van egész Budapest, itt van a nemzet. Ez után a legrosszabb megoldást választva feltételek és hívei nélkül bement a pártközpontba és vállalta, hogy kvázi testével védi meg az erkölcsileg és politikailag eljátszott pártot a nép haragjától. Tudjuk, hogy milyen volt a néphangulat október 24-én és a következő napokban, amikor Nagy Imre neve a stáriummal, sőt bizonyos értelemben az első szovjet csapatbehívással kapcsolódott össze. Ezzel kapcsolatban hangsúlyozni kell, hogy ezt Gerőék erőltették és a legutóbb előkerült dokumentumok szerint nem is a szovjet vezetés, hanem első sorban Gerő Ernő és Andropov nagykövet követelte, Nagy Imre semmiképpen sem; de erről a közvélemény nem tudhatott. És mégis, ezt a hasadást is sikerült összeforrasztania és ha meggondoljuk, hogy a közvélemény miként mentegette, arra hivatkozva, hogy Nagy Imre mindezeket csak azért mondta, mert géppisztolyt nyomtak a hátába, mert az ÁVO vagy a szovjetek foglya volt. Különböző változatokban hallottuk, ismerjük ezeket a legendákat, amelyekről tudjuk, hogy legendák, mert hiszen ő politikai értelemben volt fogoly, saját magát tartotta fogságban. A tömegek az emberi hitelességet, a feltétlen tisztességet, az igazmondásra való elszántságot érezték meg benne és azt hiszem, ez az alapja annak,

hogy ő volt az egyedüli magyar politikus, aki abban az időben viszonylagos egységet tudott teremteni ebben a sokféleségben, aki a világ felé képviselni tudta a magyar ügyet.”

Litván György ezután a forradalom sokféleségét mutatta be, a valószínűsíthető differenciálódást, amit végül is az orosz invázió fojtott el. Jelezte a párhuzamot a mával, amikor minden megismétlődik: „... persze egy bizonyos mértékig – Marx híres szavaival –, kicsit a komédia, a tragikomédia formájában.” November 4-e a Nagy Imrével és a baloldallal kifejezetten ellenséges erőkbe valóssággal belefojtotta a szót, és ezek vagy tudatosan Nagy Imre és a reformszocialisták mögé bújtak, vagy ösztönösen húzódtak oda, mert a Kádárékkal és az orosz rágalomokkal szembeni védekezés legkézenfekvőbb platformja az volt, hogy 1956 egy demokratikus, sőt a szocialista vívmányokat megőrizni kívánó baloldali tendenciájú progresszív forradalom volt, nem is beszélve olyan végletekről, hogy ez a világtörténelem egyetlen igazi szocialista forradalma. „Kétségtelen, hogy november 4-e után a forradalom addig egységesnek látszó tábora kettészakadt volna és nem kétséges, hogy a másik oldalon a másik karizmatikus egyéniség, Mindszenty mögött sorakozott volna föl az a Magyarország, amelyről nem lehet utólag megállapítani, hogy valamivel nagyobb, vagy valamivel kisebb lett volna – mint a Nagy Imre mögé sorakozó baloldali demokratikus szocialista irányzatok. Nehéz ezt megállapítani és nem is hiszem, hogy 'A mi lett volna, ha?' kérdésebe bele kellene bonyolódni. Én azt hiszem, hogy elég világosan kirajzolódik négy fő irányzat. Kettő a baloldalon, kettő a jobboldalon, ami a forradalom elfojtása után itthon és főként az emigrációban kitapintható. Az első, amit reformszocialistának nevezhetünk, magához Nagy Imréhez kapcsolódik, de ide sorolnám a hozzá akkor már nagyon közel álló szociáldemokráciát is. A másodiknál, ha meg kell személyesíteni, Bibó István nevét mondanám, függetlenül attól, hogy neki csak az utolsó utáni napon jutott igazán szerep, de ide tartozik Kovács Béla, s tulajdonképpen az egész parasztpárti, Petőfi párti vezetés. A harmadik irányzat, amely a konzervatív jobboldalt jelenti, nyilvánvalóan Mindszenty mögé sorakozott, és a negyediket nevezném szélsőjobboldalnak, egy időnként fasiztoid szélsőségekig menő irányzatnak, amely persze abban az időben igazán kibontakozni sem tudott, inkább az utcán, lincselésekben nyerte el kifejezési formáját. Igazi vezéralakja nem volt, de mégis létezett, és az különbözteti meg az előző háromtól, hogy azok. belső politikai harcokkal, küzdelmekkel persze, de el tudták és el tudják viselni egymást. A szélsőjobboldali irányzat fő jellemzője azonban az abszolút intolerancia, amely csak magát tudja elfogadni és a másik hármat elutasítja.” Litván György itt Pongrácz Gergely és mások olyan megnyilvánulásaira utalt, amelyek a forradalom fő ellenségeit immár nem is a Kádár-hű erőkben látják, hanem a forradalom más irányzataiban, illetve azok képviselőiben. „Egyszóval bármily elkészerítő, '56-nak ez a pár évvel ezelőtti hihetetlen erővel, méltósággal felmerülő emléke és szelleme ma kiábrándító és a fiatal generáció számára elriasztó módon válik a napi politikai harcoknak nemcsak hogy tárgyává, hanem ürügyévé és bűnkőjává.” Az előadó e szélsőséges irányzatnak az elszigetelésére egyetlen lehetőségnek azt tartotta, hogy a másik három irányzat együtt lépjen fel szellemi és politikai ellehetetlenítése érdekében. Ha a mérsékelt jobboldali erők és irányzatok ezt a szélsőséget nem dezavualják, ettől nem határolják el magukat, akkor ennek

terjedését vagy legalábbis agresszív előtérbe nyomulását aligha sikerül pusztán baloldali tiltakozásokkal megállítani.

Györfly Sándor két kérdést intézett az előadóhoz. Az egyik a Történelmi Igazságtétel Bizottságot érintette, nevezetesen, hogy a bizottság, amely igen nagy szerepet játszott a magyar átalakulás kimunkálásában, a Nagy Imre-temetés megszervezésében, miért engedte át a vezetést olyanoknak, akiknek '56-hoz vajmi kevés közük volt. A másik kérdés a Petöfi Körre vonatkozott: nem kellene-e a Petöfi Kör súlyának, szerepének, tekintélyének megfelelően megítélni, mert úgy tűnik, mintha most lesöpörnék a történelem színteréről.

Litván György válaszában hangsúlyozta, hogy nem könnyen és önként engedtek, de kisöpörték őket. "A tagság, amelyik se pénzt, se igazi erkölcsi elégtételt nem kapott, amelyet közben az akkor már meginduló politikai polarizáció magával sodort, clégedetlen volt a részben értelmiségi jellegű vezetéssel és folytatni akarta a maga mozgalmát." Ezeknek az embereknek egyetlen élményük, erkölcsi és egzisztenciális tőkéjük a forradalomban való részvétel volt, és ezt akarták tovább és tovább vinni. "És itt engedjék meg, hogy egyetlen egy kérdéstről még beszéljek, ez pedig az, hogy véget ért-e a forradalom. Tudniillik nagyon veszedelmes ideológia és jelszó az, hogy a forradalom nem ért véget, a forradalmat folytatni kell, tehát a forradalom permanenciáját, követeléseit kell megvalósítani." Litván hangsúlyozta, hogy az alapkövetelések, bár nem olyan ideálisan, mint ahogy azt elképzeltük, megvalósultak: Magyarország független, Magyarország többpárti demokráciában él. Bár bizonyos dolgok nem teljesültek, megváltozott a világ, de az akkori kifejezetten szociális követelések nem valósultak meg. Egy sor ideális elképzeléstől, egyáltalán a közvetlen demokrácia különböző formáitól is elidegenedett a közélet.

Jenei Károly felszólalásának első részében szintén a TIB helyzetével foglalkozott, amely szerinte "polarizálódott, feltöltődött, nem elsősorban értelmiségiekkel és nem elsősorban polgárokkal". Úgy vélte, hogy az 1956-ban becsületesen helytállóknak le kellene vonniuk a mára vonatkozó tanulságokat, s nem a forradalom folytatását hajszolni: "integrálni, közvetíteni, jó szolgálatot kellene végezni". Szerinte a TIB-nek valami olyan pártok közötti szerepet kellene betölteni, "amit az egyik párt a másiktól soha nem fogad el".

Felszólalásának második részében a mezőgazdaság sanyarú helyzetéről beszélt: "Nagy Imrének valamikor a kezdetek kezdetén is nagyon pozitív szerepe volt, s akkor a parasztok szemében mint földosztó miniszter nyerte el azt a bizalmat, amit aztán 1956-ban kamatoztatni tudott."

Jenei Károly kitért az '56-os perek ügyére is, s jelezte, hogy ezeket a pereket nem csak a bíróságon, illetve nem csak a kihallgatótisztek írták, hanem mi is ott a zárkában". Éppen ezért fontosnak tartotta, hogy a történészek a pereket kritikai módon dolgozzák fel. Jelezte, hogy a perek koreográfiája milyen sokkoló volt, s ebben az az ügyvéd is részt vett, aki feltette a kérdést: vagy a társaid ellen vallasz, vagy szölamokat fogsz elmondani. És ki-ki választhatott. "Sőt én megéltém egy olyan esetet ott, azon a bizonyos harmadik emeleten, ahol **Eörsi** úr is volt, hogy Gyöngyösi István vízvezetékyszerelő – ki merem mondani a nevét, mert ma már nem él – elmondta az utolsó előtti napon, hogy ő most már másképpen fog vallani, neki már ügyis mindegy. És akkor megváltoztatott bizonyos részeket a vallomá-

sában. Hogy mi lett a következménye, nem akarom elmondani, de tény, hogy kegyelmet sem kapott. Mindent magára vállalt, a Corvin-köztől kezdve a különböző kórházak pincéjéig, amit csak el lehet képzelni. Ez az ember köztörvényes bűnöző volt korábban. Az én szememben azonban embereket mentett meg, ez pedig a papírokból nem tűnik ki.”

Urbán Károly hozzászólásának elején Litván Györgynek arra a felvetésére reagált, mely szerint 1956 őszén két igazán fontos, komoly alternatíva volt: Nagy Imréé és a Mindszenty-féle. Urbán Károly szerint Mindszenty '56-os lehetőségeit túlértékeli. Ha lehetséges lett volna, hogy egy ország a Varsói Szerződésből kilépjen és semleges státusát tartósan megőrizze, akkor feltehetően olyan politikai berendezéssel kellett volna bírnia, amit a Szovjetunió és Jugoszlávia tolerál. A Mindszenty-féle alternatíva sem szovjet, sem jugoszláv támogatásban nem részesült volna, s az osztrák szociáldemokrácia sem lelkesedett volna érte. Egyetértett Gáti Károly másutt elhangzott véleményével, aki szerint Magyarországon egy, a titoizmushoz hasonló, a titoizmusnál valamivel demokratikusabb politikai rendszer alakulhatott volna ki akkor, hogyha a forradalom nem bukik el.

Mindszenty mai megítélésében döntő mozzanat, hogy most egy többé-kevésbé összefüggő kereszténydemokrata uralom van Európában. Ez bennünket, akik '56-ot történelmileg tanulmányozzuk vagy annak eszméjével így vagy úgy azonosulunk, akadályozhat az akkori események tárgyilagos értékelésében és akadályozhat annak értelmezésében is, hogy mit csináljunk a jelenlegi szakaszban, hogyan értelmezzük '56 örökségét.” A hozzászóló utalt Nagy Imre örökségére, jelezve, hogy Nagy Imre kiszorulóban van a történelmi tudatból, a köztudatból 1989-hez képest. Az egész életutat kell értelmezni és levonni belőle olyan tanulságokat, amelyek tudományosan megalapozottak és egy következő periódusban is a tudományos történelmi szemlélet alapját adnák.

Tökés Ottó hangsúlyozta, hogy a hazai és az emigráns társadalomtudósok szellemi ereje képes arra, hogy egységes értelmezést adjon azokról a vitatott kérdésekről, amelyek az ülésszakon napirenden voltak. Szerinte nem a jegyzőkönyvek őt kötetben való közzététele, az indulatok szítása a legfontosabb, hanem a tudományok olyan együttműködése, amely a lehető legtöbbet segítené '56 tanulságainak, örökségének, tapasztalatainak a magyar identitástudat részévé válásában.

Eörsi István hozzászólása különösen nagy visszhangot váltott ki a hallgatóság soraiban. “Abból szeretnék kiindulni, hogy ez az '56 pokolian kényelmetlen mindenkinek. Nagy Imre személye különösen, de az egész '56-os mozgalom, mert nincs olyan jelentékeny politikai erő, amely ezt magára vállalhatná. Ez az '56 valóban egy szocialista forradalom volt.” A váratlan bevezető után *Eörsi István* egyértelművé tette, hogy mit értett a szocialista jelzón: “Nagyon határozottan külön kell választani azt, hogy mi volt az emberek fejében és mit akartak. A Szovjetuniót senki sem akarta, Rákosit sem akarta senki, s az emberek túlnyomó többsége a kommunistákat sem akarta. Sőt, az emberek túlnyomó többsége visolygott a szocializmus szótól. Viszont nem akarták visszaadni a gyárat, nem akarták visszaadni a földeket, 12 évvel 1968 előtt önigazgatási társadalomról ábrándoztak... a központi munkástanács határozottan a mellett volt, hogy a gyárat munkás önigazgatásban kell tartani.” Ebben az értelemben – a felszólaló sze-

rint – mindenki szocialista volt. Ezek után egy, a börtönben átélt emlékét mesélte el. "Koller Károly barátom és zárkatársam már a Markó utcában zárkaparancsnokom volt, egy rendes, sztahanovista gyerek, aki a Dudás-csoportban volt sofőr és a kommunizmus szótól habzani kezdett a szája. Én úgy kerültem be a börtönbe, mint afféle igazi kommunista, aki elhatározta, hogy megmutatja, hogy ezekkel a hazaáruló, kádári mocskokkal szemben lehet a kommunizmust becsülettel is csinálni. Magyaráztam a tanaimat, egyszercsak Koller azt mondja nekem: – Ide figyelj, Pisti, borul a stelázsi. Ez azt jelenti börtönnyelven, hogy forradalom lesz. Eljövök érted egy tankkal, beültetlek, elviszlek a Rádióba, mondd el a programodat. Én mögötted ülök, de ha azt mondd, hogy kommunista vagy, én lelélek. Akkor kezdtem el azon gondolkodni, hogy nem a szavak fontosak, hanem az, hogy mit akarnak az emberek." **Eörsi** ennek kapcsán utalt arra is, hogy akkor, abban a pillanatban sem Mindszentynek, sem a szélsőjobboldalnak nem volt még semmi esélye, s Litván György is a maga tapasztalatait vetíti egy kicsit vissza. "Ezeknek az erőknek nem volt olyan tapasztalatuk ott, sem az utcán, sem azokban a döntést hozó testületekben – és most nemcsak az állami testületekről beszélek, hanem az öngazgatási alapon, a demokratikusan kialakult szakszervezetelekről, meg munkástanácsokról – mint amelyet most tulajdonítanak nekik."

A hozzászóló külön kitért Nagy Imre és az '56-os októberi forradalom mai tanulságaira. A konferencia napjaiban folyik a vita a fasiszta és a kommunista, szocialista jelképek betiltását javasoló törvénytervezetről, amely **Eörsi** szerint Nagy Imre betiltását, sőt egész '56 betiltását jelenti. "Ez ideológiailag úgy néz ki, hogy a baloldali jelképek, a baloldalinak mondott jelképek azért ítélték meg szerintem másképpen, mint a fasiszta jelképek, mert ezekből a baloldali rendszerekből soha nem volt kiiktatható egy bizonyos humanista alapmagatartása az ideológiának. Lehetővé tette, hogy ezeken a rendszereken belül mindig föllépjenek kommunisták, reformkommunisták, szocialisták, hogy Marxra vagy erre a hagyományra hivatkozva felvegyék a harcot a sztálinizmussal vagy azzal a szörnyűséggel szemben, amelyet azt hiszem, nem kell most jellemezni. Így történhetett az, hogy baloldali eszmék alapján érvényes életművek, hatalmas életművek születtek. Brechtre utalhatok vagy Gorkijra – elnézést kérek, ha esetleg néhány embert megsértek –, Lukács Györgyre, de sorolhatnám tovább, említhetném magát Marxot is. Ezzel szemben jobboldali ideológiák alapján érvényes életművek – most nem jobboldali, hanem szélsőjobboldali, tehát fasiszta ideológiák alapján – nem születtek és még az olyan fasizmussal rokonszenvező nagy írók, mint Szabó Lőrinc, vagy Gottfried Benn egyetlen verssora sem fasiszta." Végezetül jelezte, hogy ezeknek az '56-os konferenciáknak az az egyik legnagyobb tanulsága, hogy érezni bennük a ma "nem aktuálisnak tetsző és mégis átütő baloldali üzenetet".

Szalai Pál hozzászólása ugyancsak a ma jelenségeit ragadta meg, amikor a "negatív értelmezésű konzervativizmus" háttérbe szorította a baloldali gondolkodást. Utalt a kereszténység radikális, szocialista tanításaira, amelyek 1945 után mindenütt hatottak az egyház gondolkodására. Ma a hangadók "nem vitakoznak, nem érvelnek, hanem állandóan frázisokat puffogatnak, hogy így az Árpád, úgy a Szent István... Ha az ember kinyitja a száját, akkor magyarelles, kozmopolita, liberálbolshevik és én már nem tudom, hogy micsoda. A helyzet az, hogy

itt egy óriási választóvonal van és ez 1945. Van, aki a '45 előtti Magyarországot akarja valahogy visszaállítani, én meg inkább – és azt hiszem, az itt jelenlevők többsége is – amellet vagyunk, hogy azt folytassuk, amit 1945-ben el akartunk kezdeni és amit a Rákosi-féle hatalomátvétel megszakított.”

Hangsúlyozta, 1956 ezen tradícióknak volt a folytatása, hiszen a jobboldal kapitalista volt vagy feudális, a baloldal pedig szociális. 1968 pedig nagyon vizsgálta '56-ot. Most sajnos nem ez a helyzet, s egy ellenkező előjelű folyamatnak vagyunk tanúi. Végül arra szólított fel: “Ne hagyjuk, hogy a szociális zászlót a szélsőjobb kivegye a kezünkől. Fogjunk össze. Én arra kérem azokat, hogy akár innen jön valaki, akár onnan, legyünk mi nem hatalomátmentők, hanem a kiszolgáltattoknak és a kismimizetteknek a szövetsége vagy a pártja.”

Baja Ferenc nem az eseményeket átélő szemével formálta meg véleményét. Hangsúlyozta: “Szociológiai értelemben nem igazán végiggondolt az, hogy kik csinálták '56-ot, kik kerültek börtönbe, melyik oldalon hogyan és miként éltek az elmúlt 40 évben. Van-e szakadás az '56-osokat képviselő értelmiség, úgynevezett magas értelmiség, aki börtönben, majd emigrációban külföldön vagy Magyarországon ezt végigélte és azon egyszerű emberek, munkásemberek között, akik '56 után börtönbe kerültek; kaptak-e rehabilitációt, hogyan és miként; létrejött-e a szerves fejlődés a rendszerváltás után?... Tudnak-e az 'igazi' '56-osok, idézőjelbe téve az igazit, utat találni még újra ehhez a réteghez. Mert ha nem tudnak, akkor bizony fenyeget, elég jelentősen fenyeget a permanens forradalom veszélye és borzasztóan kiszolgáltattak vagyunk... azt tudom mondani, hogy mi kiállhatunk és ki is kell állnunk természetesen Nagy Imre vagy '56 abban az értelemben vett pozitívumai mellett, amelyeket különösen **Eörsi úr** méltatott. Azonban az is teljesen világos, hogy bázist ennek a magyar társadalomban nem mi fogunk tudni szerezni... visszafordíthatatlan ez a folyamat. Még egy elem van, amelyet fontosnak tartok Nagy Imre esetében, ez pedig, hogy kommunistasága okán próbálják őt diszkreditálni. Nagy Imre valamilyen mintát is adott a magyar társadalomnak az átalakulásban és ez a folyamatosság és a pragmatizmus mintája, az ideológiai társadalmi cselekvés alá való rendelése. Ez az, amit a mai hatalom szintén rendkívül keményen és határozottan üldöz, szinte majdnem minden formájában. Ezért ideologizál túl mindent, és ebből a szempontból is képtelen '56-nak és igazából Nagy Imrének az integrálására.”

Spira György először az 1956-os bírósági iratok kapcsán nyilvánított véleményt. Hangsúlyozta, “szakembereknek kell ezt a munkát elvégezniük és nagyon hasznos, hogyha az érintetteket is bevonják ebbe a munkába, mert magától értetődő, hogy itt nagyon szigorú forráskritikát kell alkalmazni...”

A fő dolog azonban, ami miatt szót kértem, az, hogy vitakozzok egy kicsit Urbán Károllyal és **Eörsi Istvánnal**. Nevezetesen abban a kérdésben, hogy Litván György a mai állapotokat vetítette vissza '56-ra, amikor arról beszélt, hogy az '56-os forradalom táborá rendkívül sokrétű volt és igen eltérő irányzatokat egyaránt magába foglalt. Azt gondolom, hogy Litvánnak ebben teljesen igaza van és nem a mai állapotokat vetíti vissza. A mai állapotokat legfeljebb annyiban indokolt figyelembe venni, amennyiben szembe kell néznünk azzal a ténnyel, hogy a mai Magyarország 1956-hoz való viszonya rendkívül ambivalens, ellentmondásos... Azt hiszem, hogyha a politikai irányzatokat vizsgáljuk, amelyek '56-ban

színre léptek, nyilván nem vehetjük egy kalap alá azokat a reformkommunistákat, élükön Nagy Imrével, akik a szocializmust meg akarták tisztítani a kommunista rendszer, a Magyarországra importált szovjet rendszer árnyoldalaitól és egy igazi szocializmust szerettek volna létrehozni a polgári demokratikus berendezkedés olyan híveivel, mint pl. Tildy Zoltán volt, és még kevésbé lehet övelük egy kalap alá venni Mindszenty táborát. Mert Mindszentynek volt tábora, gondoljunk azokra, akik sírva álltak a járdákon, a meghatottságtól sírva, amikor Mindszentyt a börtönből behozták Budapestre... Vagyis az '56-os hagyomány nem egységes hagyomány, hanem egy sokarcú mozgalomnak a hagyománya, amelyhez nem is lehet egységesen viszonyulnia a máának sem. '56-ban olyan széles nemzeti egység alakult ki, amiről egy '56 decemberében írott, és azután kéziratban maradt esszémben azt mondtam, hogy szélesebb volt, mint amilyen valaha is létrejött a magyar történelem során, amilyenre még Rákosi Máttyás beszédeiben sem akadt példa korábban. Azt gondolom, ez a megállapítás igaz volt, legalábbis a forradalom kezdeti szakaszára nézve, amellyel ez a forradalom véget is ért... Nyilvánvaló, hogy a polarizálódás bekövetkezett volna, de ez az intervenció miatt elmaradt. Ma valami hasonló megy végbe az országban, ami azonban nem jelenti azt, hogy az '56-os forradalom ügyét minden további nélkül folytatni lehetne Magyarországon. Nem lehet folytatni, és itt is vitatkoznom kell **Eörsi Pista**val. Az '56-os forradalom szerintem nem minősíthető egységesen szocialista forradalomnak... Igen, én is tudom, hogy a munkástanácsok törekvései a gyakorlatban a gyárak közös tulajdonba vételére irányultak, vagyis arra, hogy végre valóban társadalmi tulajdonba kerüljenek az államosított vállalatok: ennyiben ezek szocialista törekvések voltak. Már a parasztság törekvései nem voltak szocialista törekvések, a parasztok nem akarták visszaadni a földet, hanem vissza akarták kapni."

Mára annyira megváltoztak a feltételek, hogy '56-ot nem lehet folytatni. "És mivel '56 maga is nagyon sokrétű mozgalom volt, ezért mindenkinek, aki azt mondja, hogy ő folytatni szeretné '56-ot, eleve fel tenni a kérdést, hogy '56-nak a törekvései közül melyiket akarja folytatni" – fejezte be Spira György.

Horváth Miklós hozzászólásában '56 mai sorsáról, utóéletéről mondta el véleményét. Szerinte kimondva vagy kimondatlanul, egyesek a forradalmat a kommunistákkal való leszámolással szeretnék folytatni. Ebben az értelemben a Nagy Imrével és társaival kapcsolatos ügy sokkal több ma már, mint csupán a per felülvizsgálata. A Nagy Imre-per tétje az, hogy minden párt tudja: a hatalomhoz az út 1956-on keresztül vezet, s ezt fel is használták a választásokon. Az '56-osok azt gondolták, hogy végre elégtételt kapnak az új társadalomban, azonban szomorúan kellett tapasztalniuk, hogy csak addig volt rájuk szükség, amíg a győztesek el nem foglalták a piros bársonyszéket. "Talán a volt katonák az egyetlen réteg, amelyik valamiféle módon erkölcsi és anyagi kárpótlást kapott az elszervedett büntetésekért, hátrányokért és úgy gondolom, hogy ez is oka lehet annak, hogy Pongrácz Gergely a volt katonatisztek ellen irányítja hadait. Vagy képes ez a társadalom elfogadni és teljes egészében felvállalni Nagy Imrét, az '56-osokat a maguk előéletével, ha kell, a kommunista előéletével, pályájával, életművével és elismerni, hogy bizonyos időszakban akartak tenni és tettek ezért a népért, vagy nem képes erre a társadalom, s megkérdőjelezi azt, hogy egyáltalán kommunista

múlttal lehet-e tenni ezért az országért. Már ott tartunk, hogy holnapután meg fogják kérdezni, hogy az a 800 ezer, egymillió párttag, MSZMP-tag, aki ebben az országban élt, egyáltalán mit keres ebben a társadalomban.” Beszédének végén a kutató az iratokkal foglalkozók felelősségével foglalkozott: “mint nagyon sok társadalmi szituációban, ma is a rinocéroszbőrűeknek áll a világ. A volt karhatalmista üti a volt karhatalmistákat stb. Vannak olyanok, akik az '56-osok tiszteletének örvendenek, kárpótlást kaptak, és tudom róluk a jegyzőkönyvek alapján, hogy kiknek az élete szárad a lelkükön. De nem tudok mit kezdeni ezzel a problémával, mert ha szólok valakinek, spicliszedem, ha szólok az illetőnek – nemcsak én olvasom ezeket az iratokat, előbb-utóbb más is a kezébe veszi –, akkor ma még olyan hatalom birtokában van, hogy egzisztenciálisan lehetetlen helyzetbe tud hozni... nekem lelki problémám ezekkel az anyagokkal való megismerkedés.”

Tökécsy László: “Úgy gondolom, hogy Nagy Imre nem pártörökség, Nagy Imre nemzeti örökség. Ilyenformán nem hiszem, hogy tíz év múlva át kellene az egészet majd írni azért, mert akkor esetleg más politikai irányvonalak lennének. Úgy gondolom tehát, ahogy Nagy Imrére igaz ez, úgy igaz ez az '56-os népfelkelés és nemzeti szabadságharc vezető rétegére, azokkal az ellentétes és később nyilvánvaló egymással is szembeforduló dolgokkal együtt, melyek akkor és később megtörténtek.” Az igazi nagy probléma az – hangsúlyozta a felszólaló –, hogy “a mai politikában próbálják '56-ot legitimáló zászlóként, személyeket, életműveket, egyáltalán magát az eseményt felhasználni minden oldalon. És én aláhúznám, hogy minden oldalon. Itt állandóan csak arról van szó, minthogyha lenne egy úgymond jobboldali vagy szélsőjobboldali előrenyomulás. Dehát kérem, éppen az a nagy baj, hogy amikor az egyik oldalon folyamatosan csak bizonyos emberekre hivatkoznak, akkor nyilván megjelenik a másik oldalon ezeknek a tagadása és fordítva. Én úgy gondolom, hogy '56-tal kapcsolatban a történettudomány jelen pillanatban már lenne távlata, sajnos a politikának nincs. És itt ez ütközik.” A forradalom jellegét illetően a felszólaló megjegyezte, hogy a ma szempontjából mindegy, hogy szocialista forradalom volt-e, vagy sem, “egyrészt mert nem lett belőle semmi, másrészt ma egy teljesen más helyzetben vagyunk”. A kérdés szerinte az, hogy lehet-e ideológiai kérdéseket úgy kiélezni, ahogy ma ezt Magyarországon teszik, mintha itt élethalálharc folyna. Tökécsy szerint a régi értelemben a pártgondolkodást túlhaladta az idő. “Magyarországon Nyugat-Európához hasonlóan néppártok vannak. Így, aki a baloldalnak akarja kiszámítani a szociális kérdéseket, a kisember védelmét, meg egyebeket, semmiképpen nem európai színvonalon gondolkodik. Nyugat-Európában a néppártok különböző rétegeket, régiókat és egyebeket képviselnek és mindegyik pártban vannak kisemberek, vannak nagyobbak, közepesek, ilyenek, olyanok. Így tehát ha valaki most Magyarországon vissza akarja hozni az éles ellentétekre épülő pártstruktúrákat, a múltat hozza vissza. A társadalom középosztályosodása, a társadalom változásai kizárták azokat az éles ellentéteket, amelyek korábban nyugodtan megoszthatták az embereket.” A hozzászóló végül a széles körben felvetődő restauráció lehetőségéről szolt, s közbekiabálások közepette jelezte, ha már erről beszélünk, nem a Horthy-rendszert, hanem a kommunista rendszert közvetlenül megelőző időszakot kell restaurálni.

Kemény Csaba szintén 1956 mai értékelésével kezdte hozzászólását, s a konferencián a nap folyamán hozzászóló középiskolai tanárnő szavaira utalva jelezte, be kéne fejezni '56 állandó sarkított idealizálását. Kemény szerint a Nagy Imre-csoport tagjai abból a szempontból illúzióban éltek, hogy '56 öröksége elsősorban a Nagy Imre-csoporté. Ebben ugyan sok igazság van, de abból kell kiindulni, hogy első pillanattól kezdve a legellentéteesebb társadalmi csoportok mozdultak meg '56-ban. Egy sor, a legkülönbözőbb társadalmi rétegekhez tartozó egyén, az egyéni sorsa miatt – Rákosiék remekül besegítettek abba, hogy gyűlöljék a rendszert – fogott először fegyvert. Egy részük a most kialakult helyzetben kezd ocsúdni. "Nekem az a benyomásom, hogy hovatovább egyetlen kérdésben lehetne nemzeti egységet kialakítani '56-ról, hogy ez súlyos nemzeti tragédia volt minden oldal számára." Kemény Csaba úgy vélte, hogy "a demokratikus, nyitott baloldalnak meg kell találnia egymást és ... a tömegek egyre inkább, nem jelszavakban, de ösztönösen, objektíve baloldali erőt jelentenek". A hozzászóló egy önvallomással fejezte be mondandóját: "Kádárék mellé álltam és ellenforradalomnak vallottam a történeteket. Véggkimenetelében ez egy folyamat, egy út, és talán vagyunk egy páran, akik ezt az utat különböző stációkkal megtették, vagy megteszik." Éppen ezért fontos és ez főleg a két baloldali pártra, az MSZMP-re és az MSZP-re vonatkozik, hogy valóban szembenézzenek a múltjukkal: "Mert ez egy MSZMP volt, és ebből nőttek ki a mai baloldali pártok, sőt azt hiszem, nemcsak a baloldali pártok."

Erdődy János elsőként 1956. novemberi emlékeiről beszélt. "November 3-án késő éjszaka, amikor már a tankok megkapták a parancsukat, de mi még csak azt tudtuk, hogy eltűnt a fegyverszüneti bizottság, utolsó telefonbeszélgetésem a sajnós innen most elmaradt Vásárhelyi Miklóssal volt. Azokban a napokban Kéthly utasítására vettem vissza harmadmagammal a Népszavát és indítottam el pártlapként. A lapzárta munkája közben hívott fel Vásárhelyi és egyetlen mondatban összefoglalhatom, mit akart. Azonnal próbáljam meg összeszedni másnap reggel a pártvezetőségünket, ő is összeszedi a saját pártvezetőségét, mert meg kell rögtön szervezni az együttműködést a szociáldemokrata párt, a kommunista párt között és a szakszervezetek között a feléledő jobboldali veszély ellen. Ezt az elhatározást opponálták meg a szovjet tankok ... így a folytatás kérdése, '56 folytatásának a kérdése csupán elméleti. Egy elveszett forradalmat nem lehet folytatni, különösen akkor, amikor évtizedek teltek el és ha figyelembe vesszük azt, hogy mi ellen harcolt '56 elsősorban: a nép mindenekelőtt az orosz jelenlét ellen, mi ellen kellene harcolni most Magyarországon nekünk, az úgynevezett, legalábbis gyakorlatilag még nem létező baloldalnak. Két dolog ellen, és ezt vonom le következtetésként '56-ból. Az egyik az, hogy nekünk a feltámadó és központilag szervezett – elnézést kérek az elcsépelet műszóért – manchesteri kapitalizmus ellen kell fellépniünk. A másik pedig az egyre szemérmetlenebb szélsőjobboldal, a jobboldal tevékenysége, akár kopasz a fejük, akár nem kopasz. A parlament és a miniszterelnök pedig csupán 'nem örül', de nem tesz semmit. Örömmel értesültem róla, hogy Bicskén vitézi rendet avattak, 32 vagy 42 embert avattak vitézzé, nem tudom, milyen címen és nem tudom, hogy miért kapták kölcsön a Hadtörténeti Múzeumból azt a pallost, amellyel Horthy Miklós őfőméltósága avatta a tisztjeit. De nyilvánvaló, hogy kormányzati engedéllyel, mert a Hadtör-

téneti Múzeumból én nem kérhetem kölcsön Horthy pallosát. A parlamentben hallottam olyan felszólalást, amely a farmernadrágok üldözésével hasonlította össze a nyilasruháknak az ellenzését. Ma délután hallottam, hogy az Árpád-sávot mentegette Maczó nagyszony azzal, hogy Árpád apánk Szent István nagyapja volt. Ki az a hülye, nemcsak itt mi közöttünk, de az elmeegógyintézetben is, aki az Árpád-sáv szóról Árpád fejedelemnek a kétes hitelességű lobogójára és a még kétesebb hitelességű hétsávós lobogójára gondol. Mi viszont sajnos arra gondolunk, hogy ilyen hétsávós karszalag volt azokon a csirkefogókon, azokon a hóhérokön, akik honfitársaink százait lötték a Dunába és honfitársaink tízezreit győmőszölték be vagonba és vitték német vágóhídra. Az Árpád-sáv felnőtt magyar ember számára ezt jelenti és nem az ezeregynéháyszáz esztendővel ezelőtti elképzelt lobogót... nem ott van a baj és nem az ellen kell nekünk valamit mondanunk vagy csinálnunk, hogy 16–17 éves tudatlan kölyköket mibe lehet beugratni, hanem megkeresni és megtámadni minden rendelkezésünkre álló eszközzel azokat, akik mögöttük állnak és akik pénzzel, segítséggel, esetleg határőri asszisztenciával és főleg pedig uszító beszédekkel és írásaikkal ezeket a fiatalembereket belehajszolják ebbe a becstelen játékba.”

Laurenszky Ernő: “Kb. másfél, két évvel ezelőtt említettem egy baloldali meggyőződésű ’56-os ismerősömnek, hogy a jobboldalnak, meg a kormánynak a véleménye az egykori exkommunistákról, a későbbi reformerókról kb. ugyanaz, mint Sheridan amerikai tábornoknak az indiánokról, mert hogy csak a halott indián a jó indián. Viszont ma már ott tartunk, hogy vannak jó mártírok és rossz mártírok... Az ’56-ot jobboldalról kisajátítani akarók a fegyveres harcosokat fogadják el, holmi nagyimrések, reformkommunisták pedig csak a szájukat jártatják.” A kormányhoz való korabeli lojalitásuk miatt pedig az “igazi” ’56-osok között bizonyos ellenszenv alakult ki a katonák iránt. “Azok a bajuszos főhírek, akik Amerikából jöttek haza mind a ketten, az egyik a Corvin parancsnoka, a másik a skinheadek újdonsült főhíre, csak azokkal az egykori katonatisztekkel működnek együtt, akik a mai kormánykoalícióval lojálisak. Ez utóbbiak kapnak kitüntetések, és mások, mint mondjuk Marián István nem kapott az utóbbi időben sem előléptetést, se kitüntetést. Az, hogy a katonák bizonyos rehabilitációt kértek, köszönhető annak, hogy szervezettebbek voltak, de meg kell mondani, hogy létszámahoz képest a hivatásos tisztikarból végezték ki a legtöbb embert... Ráadásul Magyarország volt az egyetlen ország, amely a saját katonáit lekötötte a háború után. Németország se tette meg, Ausztria sem tette meg, azok is a demokratikus koalíció ellen harcoltak Hitler seregében.” A hozzászóló ugyanakkor kitért arra is, hogy 1956-tal kapcsolatban jó néhány hamis mítosz is született az akkori “harcosok”, katonák nagyszerű tetteiről. Az egyik ilyen jellemző “feltupírozás” az, hogy a Corvin-közben ma is látható egy fekete tábla: “Dicsőség és tisztelet a Corvin-közi hősöknek, akik a világtörténelemben először legyőzték a Vörös Hadsereget.” Ismeretes, ez nem egészen sikerült, mert az oroszok három nap múlva újra jöttek. Ugyancsak a hamisítást erősíti, hogy “a hő mítoszok terjesztői fiatalokat akarnak felhergelni nacionalista kalandokra és ha felvilágosító, okos szóval nem szigeteljük el ostobaságaikat, akkor nagyon könnyen Magyarországból is Boszniát, vagy Tadzsikisztánt lehet csinálni. Hasonlóképpen idevág az pl., hogy kik ezek a legnagyobb hanggal mellüket dőngető úgynevezett forra-

dalmárok." Laurenszky Ernő itt egy 1992. áprilisi könyvvitára utalt, amikor a plénum előtt lepleződött le egy hajdani katonatiszt, aki belekeveredett az eseményekbe, nemzetőr parancsnok lett, s a közelmúltban fél téglával verte a mellét és az asztalt, hogy árulók voltak mindazok, akik letették a fegyvert november 4-e után vagy szétesztették csapataikat. Csak hát Szalai Róbert százados úr annakidején szintén szétesztette nemzetőr alegységét, majd pedig néhány napos tétozás után beállt pufajkásnak. Most pedig a Szent Koronában és a magát '56-os szabadságharcos fejléccel álcázó nyilas újságban, a Szittyakürtben írja le ugyanezeket a nézeteit.

Papp Gábor 1956 mai megítéléséhez szól hozzát. "Azt gondolom, hogy '56-nak, mint minden történeti kérdésnek két, talán elkülöníthető szintje van, az egyik a történetírói szint, hogy az, akinek szakmája a történetírás, az szakmai és emberi becsületének megfelelően valahogy dolgozik az anyaggal. A másik az, hogy a történelmet vagy a megírt történelmet... az egyes nemzedékek hogyan dolgozzák föl a maguk számára." Úgy vélte, hogy '56-ot a becsületes történésznek, a szakember történésznek nem kell átírnia. "De az egyes állampolgárnak át kell írnia, mint ahogy átírja... és nemcsak azért, mert ismereteinek mennyisége változott, hanem mert a korszellem is változott."

Feitl István szigorúan szaktörténeti szempontból szolt az 1956-os eseményekről, azok jellegéről. "Nagyon sokáig éles vitakérdés volt a hivatalos és nem hivatalos történetírás között, hogy 1956. november 1-jén, 2-án, 3-án konszolidálódtak-e a viszonyok vagy nem. Az egész forradalom jellege összefügg azzal, hogy vajon milyen hatalom, milyen jellegű kormányzat konszolidálódott volna, akár átmenetileg is. November 3-a két meghatározó figurája Mindszenty és Nagy Imre. Egyenlőségjelet lehet-e tenni az ő szerepüket illetően a befejezetlen forradalom időszakában vagy nem? Annál kevésbé, miután ma már kétségtelen, hogy a kormány az 1956. novemberi napokban nem volt reménytelen helyzetben. A kérdés az, és az '56-os forradalom egész jellegét meghatározza, hogy milyen volt ez a november 3-i koalíciós kormány, amely maga mögé zárkóztatta többé-kevésbé a forradalmi szerveket, a nemzetőrséget." Feitl István ennek kapcsán egy Vjda István által a Rubikon c. folyóiratban publikált dokumentumra utalt, amely a kormány november 3-i egyetlen nemzetközi sajtótájékoztatójának a jegyzőkönyve. "Ez november 3-án 5 és 7 óra között zajlott le. A sajtótájékoztató végén Losonczy Géza kért szót, mert nagyon fontos mondandója volt a nemzetközi közvéleménynek. A koalíciós kormány egésze nevében – és ezt szeretném hangsúlyozni – elmondta, hogy ennek a kormánynak az alapállása egy demokratikus szocialista platform. Nem hinném, hogy ezt a szociáldemokrata kormányképviselők megkerülésével mondta volna. Bibó későbbi álláspontjai is azt erősítették, hogy a Petőfi Párt is elfogadta. Tehát ez a koalíciós kormány a demokratikus szocializmus programját képviselte. ... Ezért talán nem túlzás megkockáztatni, hogy az '56-os forradalom a demokratikus szocialista szakaszában bukott el. Ez az egész magyar baloldalnak kihasználatlan szerencséje, de még inkább tragédiája, hiszen sajtótársaitól szenvedett vereséget."

Földes György zárszavában a párbeszéd fontosságára hívta fel a figyelmet, hiszen a tudományban nincs teljes konszenzus. "Engedjék meg, hogy mindenkinek a saját meggyőződése szerint lehessen álláspontja bizonyos kérdésekről, ha

azok még olyan nagy jelentőségűek is, mint 1956.” A konferencia mindenesetre azt bizonyította, hogy a párbeszéd kulturált formában még ilyen éles politikai helyzetben is lehetséges 1956-ról, Nagy Imréről. “Én abszurdnak tartom az ezeréves magyar történelem ismeretében, hogy még ma is aszerint kényszerüljenek besorolódni a politikai életbe új generációk, hogy szüleik 1956. október 29-én reggel a Lenin körút melyik oldalán álltak... Itt elhangzott az, hogy legalább abban egyetértünk, hogy 1956 nemzeti tragédia volt. Meg kell mondanom – ez biztos nem lesz népszerű –, 1972-ben Kádár János születésnapján beszédében jutott el eddig a pontig. Ez egy hatalmas lépés volt az ő életében, amikor a Központi Bizottság által rendezett ebédén a Parlament Vadász-, vagy nem tudom melyik termében eljutott odáig, hogy – szemben az addigi állandó megnyilvánulásaival – azt mondta, ez egy nemzeti tragédia volt. Ezzel nem kívántam diszkreditálni a nemzeti tragédia gondolatát, hanem azt szerettem volna elmondani, hogy mi, akik egy más vonulatot is képviselünk, ne hagyjuk magunkat történészként, meg állampolgárként is befolyásolni ettől a megosztottságtól. Szeretném bevallani, hogy én Rákosi Mátyás székében ülök és minden nap leléphetném magam ettől a tudattól. Nem érdekel. A Nemzeti Múzeum el akarta vinni, hogy ők is beállítsák egy irodába, a hatodik alhelyettes irodájába, hogy ott legyen, mert kiállítani persze nem mernék. Próbáljunk egy kicsit oldódni, s ezt a fiatalabb nemzedékre mondom. Az idősebb urakat, elvtársakat és mindenkit érthetően befolyásol az intézet múltja, de nem volna jó folytatni a régi tradíciókat és átörökíteni a korábbi ellentéteket. Ezt az ülészakot intézetünk nem lelkiismeretfurdalásból tartotta, s nem vagyok hajlandó ebbe az utcába bemenni. (Ez a válaszom Rainer M. János délelőtti megjegyzésére.) A Szocialista párt tagjainak is azt javaslom, attól a flusztrációtól lassan próbáljanak megszabadulni, hogy 1956-ban az apjuk vagy a nagybátyjuk pufajkás volt-e vagy sem. Itt van egy ország a maga problémáival és azzal foglalkozzon. Ez az ülészak azt támasztja alá, hogy az írástudóknak, s a történészeknek van felelősségük, azzal a lelkiismerettel kell írniuk munkáikat, hogy azok 100 év múlva is, 200 év múlva is felhasználásra kerülhetnek. Ehhez szerettünk volna hozzájárulni, ösztönzést adni.

Az külön érdekes tanulság, hogy bár küldtünk a pártoknak meghívót, nem jöttek el. Ennek különböző okai lehetnek; előítéletek, fáradtság stb. — akár tudósok, akár politikusok vagyunk. Csak jelzem, hogy milyen reflexeink vannak. Korrekték akarunk lenni, és persze hordozunk magunkban politikai megfontolásokat, de ne az '56-osokat hordozzuk, hanem a maiakat.”

Ólmosi Zoltán